

Makale Bilgisi: Can Ö., Gözel, E., Koşaner, Ö. (2024). Türkçede Ek Çokanlamlılığı Üzerine Bir Tartışma: -(y)IcI Biçimbirimi Örneği. DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:11, Sayı:2 ss.671-685.	Article Info: Can Ö., Gözel, E., Koşaner, Ö. (2024). On Affix Polysemy in Turkish: -(y)IcI Morpheme DEU Journal of Humanities. Volume:11, Issue:2, pp.671-685.
Kategori: Araştırma Makalesi	Category: Research Article
DOI: 10.69878/deuefad.1511443	DOI: 10.69878/deuefad.1511443
Gönderildiği Tarih: 05.07.2024	Date Submitted: 05.07.2024
Kabul Edildiği Tarih: 03.09.2024	Date Accepted: 03.09.2024

TÜRKÇEDE EK ÇOKANLAMLILIĞI ÜZERİNE BİR TARTIŞMA: -(y)IcI BİÇİMBİRİMİ ÖRNEĞİ

Özge Can *, Eylül Gözel **, Özgün Koşaner ***

ÖZ

Çalışmamızda Türkçede ek çokanlamlılığı görüngüsü {-(y)IcI} biçimbiriminin farklı türden adları türetmesi çerçevesinde incelenmekte, Lieber (2004)'ün İngilizcedeki EDİCİ ve KONU rollerine ilişkin saptadığı ek çokanlamlılığı bulgusunun, Türkçede de gözlemlenip gözlemlenmediği *Sözlük Anlambilimsel Çerçeve* temelinde TUDv3'ten alınan gerçek dil verileriyle tartışılmaktadır. Bu noktada çalışmamız Türkçede edici ve araç adlarının türetiminde gözlemlenen ek çokanlamlılık görüngüsünün deneyimci ve konu/etkilenen adlarının türetiminde de gerçekleşip gerçekleşmediğini sorgulamaktadır. Bu doğrultuda TUDv3'te yapılan “\w+IcI” sorgulamalarıyla elde edilen ve temizlenen 7029 satırdan 95'i incelenmiş ve beklendiği gibi {-(y)IcI} biçimbiriminin çok farklı türden adlar (edici, araç, deneyimci, uyarıcı, gücül) türettiği, ancak konu/etkilenen adlarını türetmediği görülmüştür. Çalışmada, Lieber (2004)'ten farklı olarak {-(y)IcI} biçimbiriminin aynı eylemden hem edici hem de araç adları türettiği bulgulanmıştır. Bu bulgular ışığında {-(y)IcI} biçimbiriminin Türkçede ek çokanlamlılığı görüngüsünü sergileyen bir biçimbirim olduğu bulgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: ek çokanlamlılığı, {-(y)IcI} biçimbirimi, Sözlük Anlambilimsel Çerçeve, Konusal Roller

ON AFFIX POLYSEMY IN TURKISH: -(y)IcI MORPHEME

ABSTRACT

In this study, the phenomenon of affix polysemy in Turkish is analyzed within the framework of {-(y)IcI} morpheme's derivation of different types of nouns, and it is

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilim Bölümü, ozge.can@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2864-2649

** Dilbilim Uzmanı, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, gozel.eylul@ogr.deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3089-1572

*** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilim Bölümü, ozgun.kosaner@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1609-3291

discussed whether Lieber (2004)'s finding of affix polysemy for the roles of agent and subject in English is also observed in Turkish on the basis of the *Lexical Semantic Framework* with natural language data taken from TUDv3. At this point, our study questions whether the phenomenon of affix polysemy observed in the derivation of the agentive and instrumental nouns in Turkish also occurs in the derivation of the experiencer and theme/patient nouns. Accordingly, 95 out of 7029 lines obtained and cleaned by “w+IcI” queries in TUDv3 were analyzed, and as expected, the morpheme {-y)IcI} was found to derive many different types of nouns (agentive, instrumental, experiencer, stimulus, force), but not theme/patient nouns. Going beyond Lieber (2004), it was found that the morpheme {-y)IcI} derives both agentive and instrumental nouns from the same verb. In the light of these findings, it was found that the morpheme {-y)IcI} is a morpheme that exhibits the phenomenon of affix polysemy in Turkish.

Keywords: affix polysemy, morpheme -(y)IcI, Lexical Semantic Framework, thematic roles

1. GİRİŞ

Eklerin birbiriyle yakından ilişkili birkaç anlama sahip olma eğilimi olarak tanımlanan ek çokanlamlılığı, türetimsel sözcüklerin anlambilimle bağlantısı nedeniyle biçimbilim-anlambilim arakesitiyle ilişkilendirilen ve dillerarası gerçekleştirmelerinde dizgesel ortaklıklara rastlanması açısından ilginç dağılım sergileyen bir görüngüdür. Ne var ki bu görüngünün, biçimbilimciler tarafından büyük ilgi görmüş diğer kuramsal tartışmaların aksine çok daha az ilgi gördüğü söylenebilir. Bu anlamda, *ek çokanlamlılığı* (affix polysemy) konusunda yanıtlanması gereken pek çok soru bulunmaktadır (Lieber, 2009, s. 193). Sözelimi, İngilizcede edici ve araç adlarının {-er} biçimbirimiyle türetilmesi ve bu durumun diğer Latin dillerinde de gözlemlenmesi, ek çokanlamlılığı konusuna en ilginç örneklerden birini oluşturmaktadır. Nitekim, Lieber (2004) tarafından oluşturulan *Sözlüksel Anlambilim Çerçevesi* (Lexical Semantic Framework) içerisinde bu kodlanışının rastlantısal olmadığı dizgesel çözümleme yöntemleri aracılığıyla ortaya koyulmakta; Booij ve Lieber (2004), Booij (2005) tarafından yapılan çalışmalarda da bu çözümleme yönteminin diğer dilleri kapsayıcılığı desteklenmektedir. Bununla birlikte, Lieber (2009), DENEYİMCİ ve KONU/ETKİLENEN konusal rollerinin de aynı ekle kodlandığına ilişkin bilgilere yer vermekte; bu anlamda, Sözlüksel Anlambilim Çerçevesinden elde ettiği ek çokanlamlılığı sonucunu {-er} biçimbiriminin EDİCİ, ARAÇ, DENEYİMCİ ve KONU/ETKİLENEN rollerinin tümüne genellemektedir.

Söz konusu görüngünün dünya dillerinde sıklıkla rastlanan bir görüngü olması nedeniyle sahip olduğu ilginç doğasına karşın alanyazında Türkçedeki ek çokanlamlılığını inceleyen çalışmalara rastlanmamakta; yalnızca, EDİCİ ve ARAÇ rollerinin aynı ekle kodlandığına ilişkin Lewis (1967, s. 225), Lieber (2009, s. 193) gibi araştırmacılar tarafından yapılan kimi betimlemeler bulunmaktadır. Bu noktada çalışmamız Türkçedeki EDİCİ ve ARAÇ rollerinde gözlemlenen ek çokanlamlılık görüngüsünün DENEYİMCİ

ve KONU/ETKİLENEN rollerinde de gerçekleşip gerçekleşmediğini Türkçe Ulusal Derleminden (TUDv3) alınan gerçek dil verileri üzerinden Lieber (2004) tarafından önerilen *Sözlüksel Anlambilimsel Çerçeve* temelinde tartışmaktadır.

2. Kuramsal Artalan

2.1. Ek Çokanlamlılığı

Biçimbilim alanyazınında ek sıralaması, ayraçlama çatışması gibi tartışmalar kadar ilgi görmemiş bir tartışma konusu olan ek çokanlamlılığı, eklerin birbiriyle yakından ilişkili birkaç anlama sahip olma eğilimi olarak tanımlanan ve dillerarası gerçekleşimindeki ortaklıkları açısından ilginç bir dağılım sergileyen bir görüngenü olma özelliği taşımaktadır. Sözelimi, İngilizcedeki EDİCİ ve ARAÇ konusal rollerini taşıyan adların {-er} biçimbirimiyle türetilmesi ve bu durumun diğere Latin dillerinde gözlemlenmesi, ek çokanlamlılığı konusunda üzerine en çok çalışma yapılan konular arasında yer almakta; bununla birlikte ilgili durumun yalnızca İngilizceye ve Latin dillerine özgü olmadığı; Felemenkçe, Almanca, Türkçe hatta bir Nijer-Kongo dili olan Yorubaca ve Hindistan'da konuşulan bir dil olan Kannadaca da görüldüğü bilinmektedir. Bu anlamda, söz konusu görüngenünün edici ve araç kodlayan ek açısından gösterdiği dağılım rastlantısal olmaktan uzaklaşmaktadır (Lieber, 2009, s. 193). Nitekim, Lieber (2004), İngilizcedeki {-er} biçimbiriminin bazen EDİCİ, bazen ARAÇ, bazense KONU rolündeki adları oluşturduğuna yönelik bir araştırma sorunu ortaya koyarak bu biçimbirimin tek bir anlam çekirdeği olup olmadığını araştırılması gerektiğine dikkat çekmektedir; çünkü İngilizcede bu biçimbirimle oluşturulan sözcükler, geniş bir yorumlamaya sahip olabilmektedir. Sözelimi, İngilizcede {-er} biçimbirimi *writer, driver* gibi sözcüklerde EDİCİyi; *opener, printer, pager* gibi sözcüklerde ARAÇı; *hearer* gibi bir sözcükte DENEYİMCİyi; *pleaser, thriller* gibi sözcüklerdeyse UYARICIyı kodlamaktadır. Yine benzer olarak aynı biçimbirimin farklı konusal rolleri kodlaması *sinker, loaner* (KONU/ETKİLENEN), *villager, freighter* (ADDAN AD TÜRETME), *fiver* (ÖLÇÜ) ve son olarak *diner* (YER) gibi sözcüklerde görülebilir (Lieber, 2004, s. 2, s. 17).

Lieber (2004, ss. 17-18), yukarıda yer alan {-er} türetimlerinin en türetken biçiminin edici ve araç adları oluşturmak için gerçekleştiğini, bu rolleri aynı biçimbirimle kodlamanın neden yalnızca İngilizcede değil, diğere dillerde de gerçekleştiğinin açıklanması gerektiğini belirtmektedir. Bu anlamda, araştırmacı, bu biçimbirimlerin tam olarak gösterdikleri çokanlamlılık aralığını göstermesinde rastlantısal bir durumun olmadığını öngörmektedir. Diğere bir deyişle araştırmacı, {-er} biçimbiriminin edici ve araç adlarını kodlamasının asıl nedeninin biçimbirimlerin temel anlamı olduğunu ileri sürmekte ve aslında bu biçimbirimlerin, birbirinden ayrı biçimbirimler olmadığını; aksine tek bir biçime sahip olan ancak birbiriyle yakından ilişkili farklı anlamlar kodlayan tek bir biçimbirim olduğunu savlamaktadır. Nitekim, {-er} biçimbiriminin bu yönünün ek çokanlamlılığı

görüngüsüne ilişkin en çok çalışılan konularından birini oluşturduğu söylenebilir.

{-er} biçimbiriminin edici ve araç adları oluşturmasına ilişkin yapılan alanyazın taraması sonucunda, Rappaport Hovav ve Levin (1992) tarafından yapılan çalışmayla karşılaşılmaktadır. Araştırmacılar, yaptıkları bu çalışmada söz konusu biçimbirimi anlambilimsel temsil düzeyinden çok üye yapısı düzeyinde çözümlemekte, bu biçimbirimin eklendiği eylemin dışsal üyesini bağladığını ileri sürmektedir. Ne var ki bu gibi bir çözümlemede eylemin dışsal üyesinin yalnızca EDİCİ, ARAÇ, DENEYİMCİ ve UYARICIyla sınırlı olması nedeniyle KONU rolünü taşıyan {-er} biçimbirimli yapıların çözümlenmesinde kimi sorunlar ortaya çıktığı ifade edilmekte, bu anlamda da çözümlemenin yetersiz kaldığı bir nokta kalmaktadır. Bununla birlikte, Lieber (2004, s. 19) ilgili çözümlemenin aynı zamanda {-er} biçimbirimiyle oluşturulan ad biçimlerini de açıklayamadığını savunmakta, *Londoner*, *villager*, *freighter* gibi adların oluşumunda eylemcil bir tabanın olmaması nedeniyle bu sözcüklerin yorumlamalarını nasıl aldıklarının üye yapısı için sorun oluşturduğunu belirtmektedir. Rappaport Hovav ve Levin (1992) tarafından yapılan üye yapısı çözümlemesinden farklı olarak Jackendoff (1990) {-er} biçimbiriminin çözümlenebilmesi için anlambilimsel temsil düzeyinde bir çerçeve önermektedir. Ne var ki araştırmacı, önerdiği bu çerçevede eylemcil anlam üzerine odaklanarak adsıl anlamı büyük ölçüde göz ardı etmekte; *ad-gibi* (noun-like) üyelerin özelliklerini ortaya koymak için *şey* (thing) ve *yer* (place) olmak üzere iki ilkel önermekte ve bu anlamda {-er} biçimbiriminin çözümlenmesi için hem çok fazla geniş hem anlambilimsel olarak uygun olmayan ilkellere yer vermektedir. Bu çözümlmeye benzer olarak Wierzbicka (1996) ek çokanlamlılığı sergileyen biçimbirimlerin anlambilimsel içeriğini saptamak için *ben*, *sen*, *biri*, *bir şey* ve *insanlar* olmak üzere beş tözsel ilkel önermekte ve o da yine biçimbirimlerin anlambilimsel temsil düzeyinde çözümlenebilmesi için bir çerçeve ortaya koymaktadır. Buna karşın, {-er} biçimbiriminin izin verdiği edici ve araç yorumlarının tümünü kapsamak için hem kişi hem bir şey ilkellerinin gerekmesi nedeniyle bu gibi bir ilkel ayrımı da ilgili biçimbirimle türetilen adların işlemsel doğasını tam olarak yansıtmaz (Lieber, 2004, s. 22).

Lieber (2004), ek çokanlamlılığı konusunda önceki araştırmacıların yalnızca bu biçimbirimlerin ilkellerini dizelgelemesinin, açıklamaya yaklaşmadığını belirtmekte; bu anlamda söz konusu dizelgelemelerin biçimbirimlerin ne anlama geldiğini ortaya koymadığını, bu biçimbirimlerin davranışlarını açıklamadığını ileri sürmektedir. Araştırmacı tam da bu nedenle ek çokanlamlılığı gösteren {-er}, {-ee}, {-ant/-ent} ve {-ist} gibi biçimbirimlere bütünleşik bir anlambilimsel içerik yüklemeye izin veren bir özellik dizgesi geliştirmekte, geliştirdiği özellik dizgesiyle eklemenin anlambilimsel yapısının tıpkı çekimsel özellikler gibi *dizisel* (paradigmatic) olabileceğini ileri sürmekte, böylece {-er} gibi bir biçimbirimin neden hem EDİCİyi hem de ARAÇı kodladığına ilişkin çözümlenmeli bir sonuca varmaktadır.

Bütün bu tartışmalar ışığında biz, Rappaport Hovav ve Levin (1992)'deki çözümlemenin biçimbilim-anlambilim arakesiti dışında biçimbilim-sözdizim arakesitini de gerektirdiği ve özellikle KONU/ETKİLENEN rollerinin eylem öbeğinin sözdizimsel yapısı tarafından belirlendiği durumlarını da göz önünde bulundurarak ROL kavramını kullanmak yerine edici adları, araç adları, konu/deneyimci adları, uyaran adları terimlerini kullanmayı daha doğru buluyoruz. Lieber (2004, 2009), Booij ve Lieber (2004), Booij (2005)'in yaptığı bütün çözümlerinin türetim biçimbirimleri üzerinden gerçekleştirildiği ve ek çok anlamlılığını sağlayanın türemeye giren eylemin sözdizimsel özellikleri değil de biçimbirim anlamsal özellikleri olduğu düşünüldüğünde bu yaklaşımın daha sağlıklı sonuçlar vereceği görülmektedir.

2.2. Türetimsel Anlambilimsel Bir Yaklaşım: Sözlüksel Anlambilim Çerçevesi

Lieber, türetilmiş sözcüklerin anlambilimine ilişkin bir araştırma konusu olan ek çokanlamlılığının açıklanması için geliştirdiği *Sözlüksel Anlambilim Çerçevesinde* (Lexical Semantic Framework), çokanlamlılık sergilediğini öngördüğü biçimbirimlerin, daha önce önerilenlerin aksine birbirinden farklı biçimbirimler olmadığını; bunların çokanlamlılık sergilediğini savlamaktadır (Lieber, 2004, s. 37). Araştırmacıya göre; bu biçimbirimlerin birbirinden farklı biçimbirimler olmadığını en temel göstergesi, eklendikleri ada kattıkları anlambilimsel içeriktir. Buna göre; özellikle somut ve işlemsel adlar yaratan {-er}, {-ant/-ent} gibi biçimbirimler, edicilerin, araçların, konuların ve deneyimcileri tümünün ortak noktasıdır. Araştırmacı, bu anlamda bu türden biçimbirimlerin aslında EDİCİ veya ARAÇ gibi konusal rollerin ötesinde çok daha soyut bir anlama gönderimde bulunduğunu savlamakta; bu türden biçimbirimlerin anlamının 'bir süreç veya olayla ilgili somut bir ad' gibi bir biçimde betimlenebileceğini belirtmektedir (Lieber, 2009, s. 194).

Ek çokanlamlılığı sergileyen biçimbirimlerin neden tam olarak kapsadıkları anlam aralığını işaret ettiği sorunundan yola çıkan ve bunu önceki çalışmalardan farklı olarak yalnızca betimleme düzeyinde bırakmayıp açıklama düzeyine çıkarmayı amaçlayan araştırmacı, ek çokanlamlılığı davranışının önerdiği altı ontolojik/kavramsal ulamla açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Araştırmacı, önerdiği ontolojik/kavramsal ulamları tıpkı çekim dizisinde yer alan kişi, sayı, zaman gibi özellikler gibi dizisel bir düzene yerleştirmekte; bu anlamda belirli türetim biçimbirimlerinin yerleştirilebileceği anlambilimsel bir dizinin varlığından söz etmektedir. Bununla birlikte, ilgili ontolojik/kavramsal ulamların ek çokanlamlılığı taşıyan biçimbirimleri soyut bir biçimde betimlemek için anlambilimsel araçları oluşturduğunu, böylece bu ek çokanlamlılığının ardında yatan ortaklığın ortaya çıkarılabileceğini savlamaktadır. Lieber (2004, s. 24, 29, 136) tarafından önerilen ontolojik/kavramsal ulamlar şöyle sıralanabilir:

- (i) [+/- maddesel]: Bu özelliğin varlığı maddelerin, şeylerin ve özlerin kavramsal ulamını, sözdizimsel ulamın kavramsal

- karşılığı olan ad olarak tanımlar. Olumlu değer, somut adları tanılayan maddeselliğin varlığını gösterirken, olumsuz değer, soyut adları tanılayan maddeselliğin yokluğunu gösterir.
- (ii) [+/- devingen]: Bu özelliğin varlığı olaysal ya da durumsal anlama işaret eder ve kendi başına durumun kavramsal ulamını işaretler. Olumlu değer bir olay ya da süreç gösterirken, olumsuz değer durum gösterir.
- (iii) [+/- ÇNKD]: İlk ve son konum/durum arasındaki ilerlemeyi kodlayan ‘Çıkarılabilir Nihai Konum ya da Durum’a işaret eder. Olumlu değer, ilk ve son konum/durum arasındaki herhangi bir noktada ilerlemeyi kodlarken, olumsuz değer konum/durumların ilerlemesi hakkında bir şeye işaret etmez.
- (iv) [+/- S]: Bu özellik ‘Sınırlı’ anlamına gelir. Bir durum ya da madde/şey/özdeki uzamsal ya da zamansal sınırların uygunluğuna işaret eder. [S] özelliği yoksa öge ontolojik/kavramsal olarak sınırlı olabilir ya da olmayabilir; ögenin sınırları kavramsal ve dilsel olarak ilgisizdir. Öge [+S] değerini taşıyorsa, uzamsal veya zamansal olarak sınırlandırılmıştır. Öge [-S] değerini taşıyorsa, ögenin zamanda ya da uzamda içsel sınırları yoktur.
- (v) [+/-TO]: Bu özellik, ‘Teklerden Oluşur’ anlamına gelir ve bir sözlüksel birimin anlamında sezdirilen uzamsal ya da zamansal birimlerin ilgililiğine işaret eder. Bir birimin [+TO] değerini taşıması, ayrılabilir benzer içsel birimlerden oluştuğuna gönderimde bulunurken, [-TO] değerini taşıması ögenin uzamsal ya da zamansal olarak bütünleşik ya da içsel olarak farklılaşmamış bir şeye gönderimde bulunduğunu gösterir.

Yeni bir karmaşık sözcüğün oluşturulması, her zaman birden çok parçanın tek bir gönderim birimine bütünleşmesini içerdiğinden Lieber (2004, s. 45) ek çokanlamlılığını çözümlmek için önerdiği ontolojik/kavramsal ulamların yanı sıra eşdizinleme adı verilen yönteme de başvurmaktadır. Anlambilimsel iskeletlerin oluşturulduğu bir uyuşum işleminde, en yüksek baş olmayan üyenin en yüksek baş olan üyeyle eşdizinlenmesini koşullayan *EşDizinleme İlkesini* (Principle of Co-Indexation) öneren araştırmacı, böylelikle çözümlemesinde karmaşık bir sözcüğün farklı kısımlarıyla bu birimlerin sözlükçeden getirdikleri üyeleri bir araya getirmek için bir araca daha yer vermiş olmaktadır. Araştırmacı sonuç olarak ek çokanlamlılığı görüngüsünü açıklamak için ontolojik/kavramsal ulamlar ve eşdizinleme ilkesi olmak üzere iki çözümlleme aracına başvurmakta ve bu doğrultuda ek çokanlamlılığı gösteren {-er} biçimbiriminin çözümlemesi için aşağıda yer alan (1), (2), (3) ve (4)’teki gibi bileşmiş iskeletler önermektedir:

(1) villager, freighter

[+maddesel, devingen ([i], [+maddesel ([[i]]])]

-er

village, freight

- (2) writer
 [+maddesel, devingen ([[i]], [+devingen ([[i]]])]
 -er write
- (3) printer
 [+maddesel, devingen ([[i]], [+devingen ([[i]]])]
 -er print
- (4) sinker
 [+maddesel, devingen ([[i]], [+devingen, +ÇNKD ([[i]]])]
 -er sink

Araştırmacı tarafından önerilen (1) iskeleti, {-er} biçimbiriminin somut bir ada bağlanması sonucunda gerçekleşen yapılanmayı temsil etmektedir. Buna göre ilgili yapılanmada biçimbirim iskeleti, somut bir ad olan *village*, *freight* gibi adlara bağlanır ve onu somut devingen bir ad haline getirir. Anlambilimsel özelliklerin en yüksek üyesi, taban adın tek üyesiyle eşdizinlenir ve eşdizinlenen en yüksek üyede özel bir koşul bulunmadığından; türetilen ad *hisseden/duyarlı* (sentient) bir şeye yükleniyorsa EDİCİ okuması, *hissedemeyen* (nonsentient) bir şeye yükleniyorsa ARAÇ okuması alınır. İlgili biçimbiriminin eylem biçimleri de aynı yöntemle çözümlenir. Buna göre (2) ve (3) yapılarında eşdizinleme ilkesi uyarınca biçimbirim en yüksek anlambilimsel özelliğini, en yüksek taban üyeleri olan *write* ve *print* birimlerine bağlar ve ortaya çıkan {-er} türetimi, eylemcil taban üyesinin sahip olduğu konusal yorumu içkinleştirir; böylece (2)'den EDİCİ, (3)'ten ARAÇ okuması alınır. Son olarak (4)'te görüldüğü gibi ilgili biçimbirimin en yüksek üyesini, bir KONU/ETKİLENEN olarak yorumlanan *sink* gibi bir eyleme eklemesi durumunda {-er} biçimbirimi de ilgili konusal rolü yüklenip KONU/ETKİLENEN biçimlerini yaratır. Lieber (2004) tarafından ulaşılan bu sonuç, Booij (2005, s. 23) tarafından da desteklenmekte, araştırmacıya göre de taban eylemin öznesinin anlambilimsel rolünün EDİCİ olması durumunda, bu eylemin ada dönüştürülmesi {-er} biçimbiriminin EDİCİ rolünü almasıyla sonuçlanmaktadır. Nitekim, Lieber (2009) önerdiği kuramsal çerçeve sonucunda ulaştığı bu saptamayı tıpkı Booij (2005) gibi aktarmakta, bu anlamda eylemin öznesinin edici olması durumunda {-er} biçimbiriminin eklendiği eylemin de EDİCİyi, araç olması durumunda eylem+er birleşiminin ARAÇı, deneyimleyen olması durumunda bu birleşimin DENEYİMCİyi ve son olarak konu olması durumundaysa bu birleşimin KONUyu kodladığını örnek tümcelerle destekleyerek açıklamaktadır. Bu anlamda araştırmacı, bu biçimbirimin tam olarak gösterdiği anlam aralığını göstermesinin nedeninin, eylemin özne üyesiyle bağlantılı olmasından kaynaklandığı; başka bir deyişle bu biçimbirimin eylemin öznesi ne anlama geliyorsa onu anlatılabileceği sonucuna varmaktadır.

Buraya kadar aktarılan bilgilerden anlaşılacağı üzere; Lieber (2004) tarafından geliştirilen ve geliştirilme amaçlarından biri ek çokanlamlılığının

ardına yatan nedenleri saptamak olan *Sözlüksel Anlambilimsel Çerçeve*, {-er} biçimbiriminin dağılımı açısından anlamlı sonuçlar vermektedir. Bununla birlikte, İngilizcedeki edici ve araç bildiren biçimbirimin ek çokanlamlılığına ilişkin pek çok çalışma bulunsa da ilgili gerçekleşimin Türkçede yalnızca. {-gA/Ic} biçimbirimi söz konusu olduğunda geçerli olduğuna yönelik betimleme bulunmaktadır⁷⁰. Bu anlamda, Türkçede ek çokanlamlılığı gösteren başkaca biçimbirimler olup olmadığı sorusu yanıtlanması gereken bir soru olarak değerlendirilmektedir.

3. Araştırma Yöntemi ve Veritabanı

Ek çokanlamlılığının Türkçedeki görünümünü incelemek için oldukça işlek bir biçimbirim olan {-y)IcI} biçimbirimi seçilmiştir. Veri toplama aşamasında, olguların doğasını ve özelliklerini tanımlamak amacıyla kullanılan, incelenen olgu hakkında çözümleme yapma olanağı sağlayan Türkçe Ulusal Derlemi (TUD) 3.0 (Aksan vd., 2012) sorgu arayüzünden yararlanılmıştır. TUDv3 basit sorgu arayüzünden “\w+ıc1, \w+ici, \w+ucu, \w+ücü” sorgularıyla içinde “ıc1, ici, ucu, ücü” dizileri geçen sözcükler aranmış ve toplamda 11640 satırlık veri elde edilmiştir. Bu verilere ilişkin sıralamalı görünüm, bağlam içi anahtar sözcük görünümü ve tümce görünümü çıktıları Microsoft Excel çalışma kitabına kaydedilmiştir.

DEĞİŞKE	SONUÇ
-ıc1	3269
-ici	3268
-ucu	2291
-ücü	2812
TOPLAM	11640

Tablo 1 – “\w+IcI” Sorgusunun Döndürdüğü Sonuçların Biçimbirimin Değişiklerine Göre Dağılımı

Kaydedilen verilerden, içinde “ıc1, ici, ucu, ücü” dizileri bulunan ancak bizim araştırma nesnemiz olan {-y)IcI} biçimbirimiyle ilgili olmayan sözcükler (sözelimi, **gıcık**, başlangı**ıcı**, biricik, **sucuk**, işgü**cü**) ve ilgili biçimbirimi içermesine karşın çoksözcüklü birim oluşturan yapılar (sözelimi, iç karartı**ıcı**, huzur ver**ici**) birimler çıkarıldıktan sonra toplam 7029 satırdan oluşan temizlenmiş veri elde edilmiştir.

⁷⁰ {-gA/Ic} biçimbirimi ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz. Can, Ö., & Kayabaşı, D. (2016). Türkçede {-gA/Iç} ve {-I/A} ç} Biçimbirimleri: Türetkenlik çerçevesinde eşsüremlî bir çalışma. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 27(1).

DEĞİŞKE	SONUÇ
-ıcı	2547
-ici	2581
-ucu	1211
-ücü	690
TOPLAM	7029

Tablo 2 – Temizlenmiş Sonuçların {-(y)IcI} biçimbiriminin Değişiklerine Göre Dağılımı

7029 satırdan oluşan veri örneklem olarak kabul edilmiş ve %10 hata payı ve %95 güven düzeyiyle 95 satırın incelenmesinin yeterli olacağı bulunmuştur (Raosoft Sample Calculator). 7029 satırlık verinin içinde {-CI} biçimbirimiyle oluşturulmuş (şarkıcı, eskici, vb.) sözcükler de yer almaktadır. Mansuroğlu'nu (1953) izleyerek biz {-CI} biçimbirimini, {-(y)IcI} biçimbiriminin değişkesi olarak kabul ediyoruz. Bu kabulümüzün gerekçelerini Bulgular ve Tartışma kısmında §4.6'da ayrıntılandıracağız. Daha sonra Python programlama dilinde yazılan bir betikle 7029 satır arasından 95 satır rastgele seçilmiş ve ayrı bir Excel dosyasına kaydedilmiştir. Bu dosya üzerinde yapılan çözümleme sürecinde Lieber (2009, ss. 194-195) temel alınmıştır.

4. Bulgular ve Tartışma

Türkçede ek çokanlamlılığının bulunup bulunmadığını saptamayı amaçlayan bu çalışmada, Türkçe Ulusal Derlemeden elde edilen veriler üzerinde yapılan çözümlemede {-(y)IcI} biçimbiriminin Lieber'in (2004, 2009) öngördüğünün de ötesinde ve yine Lieber'in terimiyle farklı ROLlerde yani farklı anlamlarda adsıl sözcükler türettiği bulgulanmıştır.

4.1. {-(y)IcI} Biçimbirimiyle Türetilmiş Edici Adları

Veritabanımızda yer alan ve {-(y)IcI} biçimbirimiyle türetilmiş sözcüklerden 37'si edici adı olarak karşımıza çıkmaktadır.

- (5) *Sürücü*ler klasmanında altıncı sırada bulunan Fernando Alonso, bugün koşulacak Macaristan Grand Prix'sine birinci cepte başlayacak.

(TUD, W-PI31D1B-2351-1510)

- (6) Sahnede *yazıcı* arkadaşlar, kolaylaştırıcılar ve bir de kursu, herkesin sözünü özgürce söylemesi için.

(TUD, W-OI37E1B-3058-481)

Yukarıda yer alan (5)-(6) örneklerinde *sürücü* ve *yazıcı* sözcükleri sür- ve yaz- eylemlerinden türetilmiş edici adlarıdır.

(7) sürücü

[+maddesel, devingen ([[i]], [+devingen ([[i]]])]

{-(y)IcI} sür-/yaz-/kur-/üret-/yönet-/al-/sat-/kurtar-

(7)'de temsil edilen anlambilimsel iskelette, {-(y)IcI} biçimbiriminin +devingen özelliği eylemlerin (al-, düzenle-, kullan-, kurtar-, kur-, öyküle-, sağla-, sat-, seç-, sun-, sür-, taşı-, tüket-, üret-, yarat-, yay-, yaz-, yönet-) +devingen özelliğiyle dizinlenmiş ve böylece edici adları türetilmiştir.

4.2. {-(y)IcI} Biçimbirimiyle Türetilmiş Araç Adları

Veritabanında yer alan 95 sözcükten 10'u araç adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada dikkati çeken, Lieber (2004)'ten farklı olarak {-(y)IcI} biçimbiriminin Türkçede aynı eylemden hem edici hem de araç adı türetebildiği bulgulanmıştır.

(8) Yazılım bir ana açılış bölümü ve uzatılmış bir bölüm üzerinde yer alan üç mantıksal *sürücü* tespit etti.

(TUD, W-TC40E1B-2879-1334)

(9) Kayıt defterindeki bazı değerleri sonraya saklamak için *yazıcı*dan çıktı almak istiyorsanız biraz dikkatli olmanızı öneririz.

(TUD, W-PC40E1B-2875-116)

Yukarıda (8)-(9) örneklerinde sür- ve yaz- eylemleriyle türetilmiş araç adları görülmektedir.

(10)sürücü

[+maddesel, devingen ([[i]], [+devingen ([[i]]])]

{-(y)IcI} sür-/yaz-/kur-/al-/ısıt-/çöz-/ayır-/dağıt-

(10)'daki anlambilimsel iskelette {-(y)IcI} biçimbiriminin +devingen özelliğinin eylemlerin (al-, ayır-, çöz-, dağıt-, ısıt-, kur-, sür-, yaz-) +devingen özelliğiyle dizinlenmiş ve böylece araç adları ya da ARAÇ konusal rolünü yüklenmiş adlar türetilmiştir. Aynı iskeletin hem edici adları hem de araç adlarının türetiminde işler olması ek çokanlamlılığına bir kanıt olarak yeterli olabileceken, Türkçe {-(y)IcI} biçimbiriminin aynı eylemlerden hem edici hem de araç adları türetmesiyle Lieber (2004)'ün yaklaşımına fazladan bir kanıt sunmaktadır. Özellikle al-, sür- yaz- eylemleriyle türetilen adlar hem edici (en yüksek fiyatı veren *alıcı*, tarih *yazıcı*lar) hem de araç (uydu *alıcısı*, renkli *yazıcı*) anlamı türetilmektedir.

4.3. {-y)IcI} Biçimbirimiyle Türetilmiş Deneyimci Adları

Veritabanında yer alan sözcüklerden üçü deneyimci adı olarak çözümlenmiştir.

- (11) Bi *izleyicimiz* diyo ki: Asker millet olmalı, Türklerin en önemli vasfı olmalı söylemişti hoca, ee! bu ee! işte şeyini bu görüşünü ... diye uzun uzun bi şey yazmış.

(TUD, S-ADABAO-0355-354)

- (12) *Dinleyiciler* Türk'tü.

(TUD, W-PC40E1B-2875-116)

Yukarıda (11)-(12) örneklerinde izle- ve dinle- eylemleriyle türetilmiş deneyimci adları görülmektedir.

- (13) dinleyici

[+maddesel, devingen ([[i]], [-devingen ([[i]]])]
{-(y)IcI} dinle-/gör-/izle-

(10)'daki anlambilimsel iskelette {-y)IcI} biçimbiriminin devingen özelliğinin eylemlerin (dinle-, gör-, izle-) -devingen özelliğiyle dizinlenmiş ve böylece edici adları türetilmiştir.

4.4. {-y)IcI} Biçimbirimiyle Türetilmiş Uyarıcı Adları

Veritabanında yer alan 95 sözcükten on beşi uyarıcı adı olarak çözümlenmiştir.

- (14) Diyarbakır Cezaevi'ne *uyuşturucu*yu da bunlar sokar.

(TUD, W-GD36C4A-0206-100)

- (15) Küçer, kafeinin yaygın olarak kullanılan bir *uyarıcı* olduğunu, kahve, çay, kola, çikolata, bazı uyarıcı haplar, ağrı kesiciler, diyet hapları ile çeşitli reçeteli ilaçların kafeinin ana kaynağı olduğunu anlattı.

(TUD, W-TI27D1B-2471-693)

(14)-(15) örneklerinde yer alan *uyuşturucu* ve *uyarıcı* adları uyarıcı adlar olarak çözümlenmiştir.

- (16) uyuşturucu

[+maddesel, devingen ([[i]], [-devingen ([[i]]])]
{-(y)IcI} aldat-/gevşet-/kaşındır-/uyar-/uyuştur-/yor-

(16)'daki iskelette $\{-(y)IcI\}$ biçimbiriminin devingen özelliğın eylemlerin (aldat-, gevşet-, kaşındır-, uyar-, uyuştur-, yor-) -devingen özelliğıyla dizinlenmiş ve böylece uyarıcı adları türetilmiştir.

4.5. $\{-(y)IcI\}$ Biçimbirimiyle Türetilmiş Gücül Adlar

Veritabanında yer alan 95 sözcükten on dokuzu gücül ad olarak çözümlenmiştir. Lieber (2004)'ün çözümlemesinde bir ulam olarak yer almayan gücül adlar doğaları gereğı devingen olan ancak devindiricisi bilinçli/istemli varlıklar olmayan, ya doğal güçlerin etkisiyle ya da kendiliğinden gerçekleşen etkinlikleri göstermektedir.

(17) **Bulaşıcılığ**ı yüksek olan bu hastalığın her yıl meydana getirdiğı salgınlar kişileri hasta ederken toplumlara da ekonomik yük getirmektedir.

(TUD, W-HE39E1B-3027-1958)

(18) Ephedra 2 metreye kadar büyüeyebilen **sürünücü** veya **tırmanıcı**, zengin dallanma gösteren çalılarıdır.

(TUD, W-SB04A2A-1269-1478)

(17)-(18) örneklerinde yer alan **bulaşıcı**, **sürünücü** ve **tırmanıcı** sözcükleri uyarıcı adlar olarak çözümlenmiştir.

(19) bulaşıcı

[+maddesel, devingen ([[istemsiz-i]], [+devingen ([[i]]])]

$\{-(y)IcI\}$

bağla-/bulaş-/tırman-/yıprat-

4.6. $\{-CI\}$ Biçimbirimiyle Addan Ad Türetimleri

Türkçede addan ad türettiğı için genellikle $\{-(y)IcI\}$ biçimbiriminden ayrı sınıflandırılan ancak bu biçimbirimle aynı kaynaktan geldiğini düşündüğümüz $\{-CI\}$ biçimbirimiyle türetilmiş sözcüklere de veritabanında rastlanmıştır. Mansuroğlu (1953), Türkçedeki $\{-(y)IcI\}$ biçimbiriminin, eylemden ad türeten $\{-gu/-gü\}$ biçimbirimiyle addan ad türeten $\{-çI\}$ biçimbiriminin birleşiminden türediğini ve zamanla $\{-(y)IcI\}$ biçimini aldığını savunmaktadır; dolayısıyla $\{-(y)IcI\}$ biçimbiriminin $\{-CI\}$ biçimbirimini de değışke olarak kapsadığını savlayabiliriz. Bu savlama, Lieber'in (2004) ek çokanlamlılığın açıklarken sunduğı addan ad türetme ulamını da çözümlememize dahil edebilmemizi sağlamaktadır.

Veritabanında yer alan 95 sözcükten on biri addan ad türetme olarak çözümlenmiştir.

(20) **Göstericiler** ayrıca iki araba çalıp yaktı.

(TUD, W-NE30D1B-2104-1705)

(21) Bu ilginin en büyük sebebi ünlü **öykücü**ye olan hayranlığınan gelmektedir.

(20)-(21) örneklerinde yer alan *gösterici*, ve *öykücü* sözcükleri addan ad türetme olarak gerçekleşmektedir.

(22) gösterici

[+maddesel, devingen ([[i]], [+maddesel ([[i]]])]

{-(y)IcI}

batı/eski/gösteri/kapı/öykü/sanayi/taksi

(22)'deki iskelette {-(y)IcI} biçimbiriminin özelliğinin eklendiği adsılın (batı, eski, gösteri, kapı, öykü, sanayi, taksi) +maddesel özelliğiyle dizinlenmiş ve böylece addan ad türetimi gerçekleşmiştir.

5. SONUÇ

Biçimbirimlerin birbiriyle yakından ilişkili anlama sahip olma eğilimi olarak ek çokanlamlılığını konu alan ve bu nedenle ilgili konuya yönelik Lieber (2004) tarafından geliştirilen *Sözlüksel Anlambilimsel Çerçeve*'nin kuramsal çerçeve olarak belirlendiği bu çalışmada, ek çokanlamlılığı gösterdiği düşünülen {-(y)IcI} biçimbirimi, Türkçe Ulusal Derlemden elde edilen doğal dil verileri üzerinde eklendiği tabanın doğasına bağlı olarak türetilen adlara ya da Lieber'in deyimiyle yüklendiği ROLLere göre incelenmiş, bu inceleme sonucunda söz konusu biçimbirimin birden fazla anlam üretebilen bir ek olduğu bulgulanmıştır. Araştırmadan elde edilen bu sonuç, yine araştırma içerisinde ilgili biçimbirimin türettiği adın türüne bağlı olarak değişiklik gösterdiği öngörülen anlambilimsel iskeletlerle desteklenmiştir. Bu iskeletlerle birlikte söz konusu biçimbirimin türettiği adların değişkenliğine neden olan özellikler ve bu özelliklerin değerleri soyut yapıda temsil edilmiştir. Bütün bu çözümler sonucunda, Türkçedeki {-(y)IcI} biçimbiriminin, eklendiği tabana bağlı olarak edici, araç, deneyimci, uyarıcı adları türetebildiği ve bu anlamda, ilgili biçimbirimin Türkçede ek çokanlamlılığı görüngüsünü sergileyen bir biçimbirim olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada ayrıca, Lieber (2004)'ün sınıflandırmasında yer almayan ancak çalışmanın veritabanında rastlanan gücül adlar da bulgulanmıştır. Bunun dışında Türkçede genellikle {-(y)IcI} biçimbiriminden bağımsız olarak sınıflandırılan {-CI} biçimbiriminin de ek çokanlamlılığı olgusu içinde değerlendirilebileceği ileri sürülmüştür. Biz bu biçimbirimin hem tarihsel olarak hem de Lieber'in addan ad türetme sınıfı olarak tanımladığı sınıfa karşılık geldiğini göz önünde tutarak {-(y)IcI} biçimbirimin değişkesi olarak kabul ederek ilerledik. Bu bağlamda çalışmamızın çıktılarını şu şekilde sunabiliriz:

- Türkçedeki {-(y)IcI} biçimbiriminin Lieber'in yaklaşımında açıkladığı konumsal rollerden KONU/ETKİLENEN dışındaki bütün

ulamalarda (edici, araç, deneyimci, uyarıcı) sözcük türetebildiği görülmüştür.

- Lieber'in örneklerinde yer almayan ama Türkçe örneklerde rastladığımız aynı eylemden hem edici hem de araç adlarının türetilmesi olgusu, ek çokanlamlılığını belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır.
- Çalışmamızın veritabanında yaptığımız çözümlemelerde Lieber (2004)'ün çalışmasında yer almayan ancak sınıflandırmaya dahil etmek durumunda olduğumuz gücül adlar ya da GÜÇ konusal rolü de yeni bir ek anlamı olarak ortaya koyulmuştur.

Sonuç olarak, elde ettiğimiz bulgular{-(y)IcI} biçimbiriminin ek çokanlamlılığı görüngüsüne bir örnek oluşturduğunu göstermekte; bu anlamda araştırmanın öngörülerini desteklemektedir. Araştırmadan elde edilen bu bulgular, veritabanının genişletilmesiyle daha da genelleştirilebilir. Ayrıca, Türkçedeki başka biçimbirimlerin sergiledikleri ek çokanlamlılığı görünümleri çözümlenerek Lieber'in yaklaşımına yeni katkılar sağlanabilir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarların herhangi bir çikalı dayalı ilişkisi bulunmamaktadır.

ETİK ONAY/KATILIMCI ONAMI

Çalışma Etik Onay/Katılımcı Onamına gereksinim duyulan bir çalışma niteliği taşımamaktadır

MADDİ DESTEK

Çalışma için herhangi bir maddi destek alınmamıştır.

YAZAR KATKILARI

ÖC: Fikir, Veri Çözümleme/İstatistik; EG: Kaynak Tarama, Veri Çözümleme, Metinleştirme; ÖK: Çözümlemeleri Denetleme, Metinleştirme, Biçimsel Düzenleme

KAYNAKÇA

- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Atasoy, G., Öz, S., Yıldız, İ. & Kurtoğlu, Ö. (2012). Construction of the Turkish national corpus (TNC). *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul, Türkiye.
- Booij, G. (2005). Polysemy and Construction Morphology. *Cuadernos de linguística*, 12, 21-30.
- Booij, G. ve Lieber, R. (2004). On the paradigmatic nature of affixal semantics in English and Dutch. *Linguistics*, 42, 327-257.
- Jackendoff, R. (1990). *Semantic Structures*. MIT Press.

- Lewis, G. L. (1967). *Turkish Grammar*. The Clarendon Press.
- Lieber, R. (2004). *Morphology and Lexical Semantics*. Cambridge University Press.
- Lieber, R. (2009). *Introducing Morphology*. Cambridge University Press.
- Mansuroğlu, M. (1953). Türkçede -ĖU ekinin fonksiyonları. *Türkiyat Mecmuası X*, 341-348.
- Rappaport Hovav, M. ve Levin, B. (1992). ‘Er-nominals. Implications for the theory of argument structure.’ Tim Stowell ve Eric Wehrli (ed.), *Syntax and Semantics* içinde, vol. 26: *Syntax and Lexicon*. Academic Press. 127-153.
- Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primitives and Universals*. Oxford University Press.